

Budai Miklós, MA

**Integráció és szegregáció között: Velence zsidó közössége a XVI-
XVII. században: III. Államérdek, idegenellenesség és
szegregációs gyakorlat Velencében**

**Between Intergration and Segregation: The Jewish Community of
Venice in the 16th – 17th Centuries: III. State Interests,
Xenophobia and Segregational Practice in Venice**

ABSZTRAKT

Pontosan 500 évvel ezelőtt, 1516 márciusában a velencei hatóságok elrendelték a szegregált zsidónegyed felállítását városukban. A zsidók kényszerlakhelyéül kijelölt velencei városrész nevének köznevesülése, a „gettó” szó elterjedése az európai nyelvekben jelzi, hogy a zsidók gettóba szorítását elrendelő hatóságok akarva-akaratlan egy több évszázadon át meghatározó szegregációs paradigmát valósítottak meg a zsidók és a többségi keresztény társadalom viszonyában. Ugyanakkor a szegregáció vitathatatlan tényével szembeállítható az az elég általánosnak mondható vélekedés, mely szerint a reneszánsz kori Itáliára a zsidók nagyfokú társadalmi integráltsága volt jellemző, és Velencében ez az integráltság fennmaradt a gettó századaiban is, hovatovább akkor teljesebben ki.

Ennek a velencei zsidóságról szóló, jubileumi sorozatnak a célja egyes fejezetek és jelenségek kiemelése a velencei zsidó közösség fényekben és árnyakban egyaránt leggazdagabb korszakából, a nagyjából 1500-1650-ig terjedő másfél évszázadából, azzal a céllal, hogy bemutassuk a velencei gettó egyedi jellegzetességeit, a zsidók és keresztények közötti társadalmi határok élességét, feltárjuk a korabeli velencei társadalomban érvényesülő ellentétes irányú: szegregáló és integráló erők dinamikáját, valamint kérdéseket vessünk fel arra nézve, hogy ezek a fogalmak egyáltalán alkalmasak-e arra, hogy a korabeli viszonyokat általuk értelmezzük.

ABSTRACT

Five hundred years ago, in March 1516 the authorities of Venice gave an order to establish a segregated section in the town for the Jews to settle there, thus – unintentionally – creating a long lasting paradigm for segregation in Christian societies, i.e. the concept of the 'ghetto'.

However, it is also a widely held opinion that during the Italian Renaissance Jews were largely integrated into the majority even during the time of the ghetto.

The editors' intention with this jubilee series of essays on the Jews of Venice in a period full of light and shadows, between the years of 1500 and 1650, is to provide a picture of the life in the ghetto, with its main characteristics, to explore the nature of the boundaries between Jews and Christians, to shed light on the dynamics of segregating and integrating forces in the society at that time.

Budai Miklós, MA

Integráció és szegregáció között: Velence zsidó közössége a XVI-XVII. században: III. Államérdek, idegenellenesség és szegregációs gyakorlat Velencében

Between Intergration and Segregation: The Jewish Community of Venice in the 16th – 17th Centuries: III. State Interests, Xenophobia and Segregational Practice in Venice

Budai Miklós az OR-ZSE Liturgia szak végzettje, a Páva utcai Zsinagóga kántora. 2000-ben az ELTE bölcsészkarán olasz nyelv és irodalomból szerzett MA diplomát. Fő érdeklődési területei közé tartozik a régi olasz irodalom, azon belül elsősorban a lírai költészet, a humanizmus és a reneszánsz kultúrája, valamint zene és vers kapcsolata a XVI-XVII. században. A judaisztikai területen főként a liturgiátörténet, a zsidó ima spirituális lehetőségei, valamint az itáliai zsidóság történetének egyes részterületei foglalkoztatják.

Miklós Budai received an MA degree in Italian language and literature at the Eötvös Loránd University in Budapest, a BA degree in Jewish Liturgy at the Jewish Theological Seminary – University of Jewish Studies in Budapest. His main interests include Old Italian literature (lyrical poetry, the culture of Humanism and Renaissance), the relationship between music and poetry in the 16th – 17th centuries, history of the Jewish liturgy, the Jewish prayer and chapters from the history of the Italian Jewry.

A zsidók fizikai szegregálásának gyakorlata a római gettó 1555-es felállítása után válik általánossá Itália azon részein, ahol ekkor még léteznek zsidó közösségek. Ha elfogadjuk Bonfil nézetét, miszerint a XII. századtól kezdődően zsidók és keresztények viszonyában a kölcsönös és egyre fokozódó elzárkózás tendenciája észlelhető, és e folyamat épp a XVI. században érkezik el mélypontjára,¹ a velencei, a római, majd a többi gettó felállítása értelmezhető egyazon folyamat részeként, ám nem tekinthetünk el a velencei gettó létrejöttének sajátos közegétől és körülményeitől. Rómában a gettó létrehozásakor a zsidóság már másfél évezrede van jelen, része az Urbs életének, sem számuk hirtelen megnövekedése, sem más esemény nem generált hirtelen változást, a római zsidók gettóba zárását nem előzik meg az 1508-1516 közötti évek velencei történéseihez hasonló események, sokkal inkább egy ideológiailag vezérelt döntésről van szó. A római gettó már elsősorban a zsidók megtérítésére tett nagyszabású intézményesített kísérlet

1 BONFIL, Roberto [sic]: *Società cristiana e società ebraica nell'Italia medievale e rinascimentale: riflessioni sul significato e sui limiti di una convergenza*. In: LUZZATI, M. – OLIVARI, M. – VERONESE, A. (a cura di): *Ebrei e cristiani nell'Italia medievale e moderna: conversioni, scambi, contrasti*. Carucci, Roma, 1988, p. 256.

Budai Miklós, MA

Integráció és szegregáció között: Velence zsidó közössége a XVI-XVII. században: III. Államérdek, idegenellenesség és szegregációs gyakorlat Velencében

Between Intergration and Segregation: The Jewish Community of Venice in the 16th – 17th Centuries: III. State Interests, Xenophobia and Segregational Practice in Venice

színtere. Velencében a háborús krízist kísérő menekültválság részeként hirtelen növekszik meg zsidó népesség, a lakosság nincs hozzászokva jelenlétükhöz, és a drasztikus intézkedés részben e feszült közhangulatra adott pragmatikus válasz. Kétségtelenül van ideológiai (vallási) háttere a velencei zsidók gettóba zárásának is, de csak annyira, mint a kor zsidóellenességének általában, a velencei szenátus döntése sokkal jobban levezethető a konkrét eseményekből. Ezzel együtt a gettó elrendelése drasztikus lépés volt Velence kormánya részéről, de talán nem annyira, mint azt mai érzékenységünk sugallná. Egyrészt ha csak szórványosan is, de a velencei gettó létrehozása előtt is léteztek már hatóságilag elrendelt szegregált zsidónegyedek, még ha nem is hívták őket gettónak.² A harmadik lateráni zsinat (1179) helytelenítette zsidók és keresztények együttélését, és kiátkozással fenyegetett minden keresztényt, aki zsidókkal lakik együtt.³ A gyakorlatban ez persze nem valósult meg, de ezzel ideológiailag már megalapozottá vált a zsidók letelepedésének tiltása és a szegregáció később elterjedő gyakorlata. Másrészt látnunk kell, hogy nem ez volt az első és egyetlen hasonló, azaz egy behatárolható társadalmi csoport vagy közösség fizikai elkülönítésére irányuló intézkedés a korabeli Európában, vagy akár csak a Velencei Köztársaság történetében.

A gazdasági hasznosságuk folytán egyébként igen nagy becsben tartott német, azaz Alpokon túli kereskedőket legkésőbb a XIV. század óta arra kötelezték, hogy a városba érkezve árujukkal egyenesen a Fontego (Fondaco) dei Tedeschibe, a német kereskedőházba menjenek, majd végig ott tartózkodjanak, és éjszakára rájuk is zárták az épületet.⁴ Ennek az intézkedésnek eredetileg gazdasági okai voltak, ám a XVI. században,

2 RAVID, Benjamin: *From Geographical Realia to Historiographical Symbol: The Odyssey of the Word Ghetto*. In: RUDERMAN, David B. (ed): *Essential Papers on Jewish Culture in Renaissance and Baroque Italy*. New York University Press, New York, 1992. p. 381.

3 GOTTHEIL, Richard – JACOBS, Joseph: Lateran Councils [2016.04.26.] In: <http://www.jewishencyclopedia.com/articles/9659-lateran-councils>

4 RAVID, Benjamin: *From Geographical Realia to Historiographical Symbol: The Odyssey of the Word*

Budai Miklós, MA

Integráció és szegregáció között: Velence zsidó közössége a XVI-XVII. században: III. Államérdek, idegenellenesség és szegregációs gyakorlat Velencében

Between Intergration and Segregation: The Jewish Community of Venice in the 16th – 17th Centuries: III. State Interests, Xenophobia and Segregational Practice in Venice

a reformáció és az ellenreformáció kibontakozásával, a zömmel protestáns német kereskedők helyzete bizonyos értelemben a zsidókéhoz hasonlóvá vált: ideológiai problémát jelentettek. A római egyház szemében eretneknek számítottak, elvileg ki lehetett volna szolgáltatni őket az inkvizíciónak, eretnekségükkel a helyi lakosságban is gyanakvást kelthettek, ám jelenlétükhöz igen erős gazdasági érdek fűződött, melyről a kormányzat nem volt hajlandó lemondani. Esetükben a szegregáció egyfajta kompromisszumos megoldást jelentett: a hatóságok szigorú felügyelete mellett a fondacón belül saját szokásaiknak megfelelően élhettek anélkül, hogy komolyabban kellett volna tartani felforgató vallási nézeteik terjesztésétől.⁵

A városban élő ortodox keresztény görögöket ugyan nem szegregálták, de vallásuk miatt a kormányzat némi gyanúval és diszkriminációval, a helyi klérus pedig olykor nyílt ellenségességgel viseltetett egyébiránt jól beilleszkedett, politikailag megbízhatónak tartott közösségükkel szemben. Csak több mint fél évszázaddal az első kérvény benyújtása után engedélyezték számukra saját templom létesítését egyébként népes közösségüknek. Girolamo Querini velencei pátriárka pedig egy ízben kijelentette, hogy a görögök rosszabbak még a zsidóknál is.⁶ 1514-ben benyújtott, végre meghallgatásra talált kérvényükben érvként hozzák fel, hogy a Köztársaság területein még a “hitetlen zsidóknak” is vannak zsinagógái.⁷

Ghetto. In: RUDERMAN, David B. (ed): *Essential Papers on Jewish Culture in Renaissance and Baroque Italy.* New York University Press, New York, 1992. p. 380.

- 5 A fondacók működésével és különösen a Fondaco dei Tedeschivel kapcsolatban lásd REMIE CONSTABLE, Olivia: *Housing the Stranger in the Mediterranean World. Lodging, Trade and Travel in Late Antiquity and the Middle Ages.* Cambridge University Press, Cambridge, 2004. pp. 310-332.
- 6 RAVID, Benjamin: *From Geographical Realia to Historiographical Symbol: The Odessey of the Word Ghetto.* In: RUDERMAN, David B. (ed): *Essential Papers on Jewish Culture in Renaissance and Baroque Italy.* New York University Press, New York, 1992. p. 381.
- 7 CALABI, Donatella: *Gli stranieri e la città* [2016.04.04.] In: http://www.treccani.it/enciclopedia/il-rinascimento-societa-ed-economia-il-lavoro-la-ricchezza-le-coesistenze-gli-stranieri-e-la-citta_%28Storia-di-Venezia%29/

Budai Miklós, MA

Integráció és szegregáció között: Velence zsidó közössége a XVI-XVII. században: III. Államérdek, idegenellenesség és szegregációs gyakorlat Velencében

Between Intergration and Segregation: The Jewish Community of Venice in the 16th – 17th Centuries: III. State Interests, Xenophobia and Segregational Practice in Venice

A törökök (vagy helyesebben: a muszlim vallású török alattvalók) helyzete Velencében az éppen aktuális politikai és háborús helyzet függvénye volt. Az időről időre bekövetkező súrlódások, összecsapások ellenére nem hiányoztak a hosszabb békés időszakok, és természetesen mindkét fél a kereskedelmi kapcsolatok minél teljesebb kihasználásában volt érdekelt. Az Oszmán Birodalom és Velence közti kereskedelmet zömmel velenceiek vagy szefárd zsidók bonyolították, így törökök Velencében csak viszonylag kis számban, elszórtan voltak jelen, más országokból érkezett kereskedőkkel szemben sokáig nem alkottak kolóniát. Az 1570-73-as török-velencei háború idején azonban a hatóságok elrendelték internálásukat egy városi házba. Egy kortárs beszámolója szerint miután a Szent Liga hajóhada a Curzolari szigeteknél győzelmet aratott, a Marc Antonio Barbaro házába begyűjtött törökök napokig nem mertek kilépni, attól tartva, hogy „a kölykök megköveznék őket”.⁸ 1574-ben a Tízek tanácsa foglalkozik biztonságukat garantáló elhelyezésük kérdésével. Egyes források szerint maguk fordultak a hatóságokhoz, kérve, hogy a zsidókéhoz hasonlóan saját lakónegyedet kapjanak, ugyanakkor a diskurzusban megjelennek a keresztény társadalom ugyanazon félelmei és előítéletei, amelyeket a zsidókkal szemben is látunk működni: a törökök kigúnyolják a keresztény hitet, fiúkat rabolnak vagy csábítanak el, keresztény nőkkel lépnek viszonyra. 1579-ben egy fogadóban helyezik el őket, amely azonban kicsinek bizonyul. Végül csak 1621-ben alakítják ki számukra a németekéhez hasonló fondacót.⁹ A lépésre nyilván ezért sem került sor már korábban, mert a valós társadalmi probléma léptéke a török kolónia kis létszámával arányos maradt. Ugyanakkor figyelemre méltó, hogy egy névtelenül fennmaradt 1602-es keltezésű feljegyzés szerzője épp azon az alapon ellenzi egy török fondaco létrehozását, hogy a muszlimok egy helyre

⁸ Ibidem.

⁹ KAPLAN, Benjamin J.: *Divided by Faith. Religious Conflict and the Practice of Toleration in Early Modern Europe*. The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 2007. p. 304.

Budai Miklós, MA

Integráció és szegregáció között: Velence zsidó közössége a XVI-XVII. században: III. Államérdek, idegenellenesség és szegregációs gyakorlat Velencében

Between Intergration and Segregation: The Jewish Community of Venice in the 16th – 17th Centuries: III. State Interests, Xenophobia and Segregational Practice in Venice

koncentrálása mecset létesítéséhez vezetne, és ez még a protestánsok és a zsidók vallásgyakorlásánál is botrányosabb volna.¹⁰ Vagyis a fizikai elkülönítés csak addig hasznos, amíg másfajta, nem fizikai határokat jelenít meg: a társadalmi-vallási hierarchiában való alá-fölérendeltséget fejezi ki és erősíti meg. A muszlimok szegregálása ellen érvelő névtelen felismeri, hogy az idegen elkülönítése végső soron magával vonhatja az idegen jelenlétének és sajátos mivoltának elismerését is.

Meglepően sok párhuzam lelhető fel a zsidókkal és más, a mai felfogásunkban merőben más jellegű, de a kor társadalmában hasonlóan marginalizált csoporttal szembeni bánásmód között. A prostituáltak szegregálása Európa-szerte általános tendenciának mondható a középkortól kezdődően. Velencében 1266-ban majd 1314-ben a város vezetői még kiutasításukról rendelkeznek, 1316-ban pedig megtiltják a fogadósoknak, hogy prostituáltakat szolgáljanak ki, ám 1358-ban a Nagy Tanács már úgy véli, hogy a prostitúció egyfajta szükséges rossz, amit inkább kontrollálni kell, ezzel összhangban elrendelik tehát a prostituáltak elkülönítését a Rialto környékén található Castelletto területén álló házakba, és kidolgozzák a bordélyok működésének és állami ellenőrzésének rendszerét. 1421-ben újra elrendelik a prostituáltak bezárását, ezúttal az ugyanazon környéken található, Carampane néven ismert tömbbe.¹¹ Velencében a prostituáltak a zsidókhhoz hasonlóan megkülönböztető jel viselésére voltak kötelezve, mely esetükben egy sárga kendő vagy sál volt.¹² A VI. századig visszavezethető, a negyedik lateráni zsinat (1215) által megerősített gyakorlat volt, hogy zsidók nem

10 RAVID, Benjamin: *From Geographical Realia to Historiographical Symbol: The Odessey of the Word Ghetto*. In: RUDERMAN, David B. (ed.): *Essential Papers on Jewish Culture in Renaissance and Baroque Italy*. New York University Press, New York, 1992. p. 381.

11 RICHARD, Jeffrey: *Sex, Dissidence and Damnation. Minority Groups in the Middle Ages*. Routledge, London, 1994, pp. 125-126.

12 DAVIDSON, Nicholas: *Theology, nature and the law: sexual sin and sexual crime in Italy from the fourteenth to the seventeenth century*. In: DEAN, Trevor - LOWE, K. J. P. (ed.): *Crime, Society and the Law in Renaissance Italy*. Cambridge University Press, Cambridge, 1994, p. 92.

Budai Miklós, MA

Integráció és szegregáció között: Velence zsidó közössége a XVI-XVII. században: III. Államérdek, idegenellenesség és szegregációs gyakorlat Velencében

Between Intergration and Segregation: The Jewish Community of Venice in the 16th – 17th Centuries: III. State Interests, Xenophobia and Segregational Practice in Venice

mutatkozhattak nyilvánosan a főbb keresztény ünnepek, különösen a nagyhét idején.¹³ Európa-szerte hasonló korlátozások vonatkoztak a prostituáltakra is.¹⁴ A zsidókkal és a prostituáltakkal szembeni bánásmód hasonlósága nem véletlen, hanem annak leképeződése, hogy a kor gondolkodásában e két csoport hasonló funkciót lát el a társadalom életében. A zsidók, a prostituáltak, vagy akár a szegények – a késő középkor mentalitásában csupa olyan csoport, amelyet megvetés övez, ám létüket a társadalom működéséhez mégis nélkülözhetetlennek tekintik, és erre kidolgozott ideológiai (teológiai) magyarázatok állnak rendelkezésre. Aquinói Tamás a *Summa theologiæ* ugyanazon fejezetében tárgyalja a prostituáltak és a zsidók tolerálásának szükséges mivoltát.¹⁵ A prostituáltakra szükség van a súlyosabbnak vélt szexuális bűnök, így az „erényes nők” elleni támadások vagy épp a homoszexuális aktusok elkerülése érdekében. A zsidó funkciója pedig az, hogy – mint amúgy is kárhózatra ítélt hitetlen – elvégezzen egy, a keresztények számára elvileg tiltott, megvetett, bűnös tevékenységet, nevezetesen az uzorát, mert enélkül a keresztény társadalom nem tudja megőrizni saját erkölcsösségének látszatát. Bonfil tézise szerint jóval kevésbé gazdasági, mint inkább ez a „spirituális” szükségszerűség indokolja a zsidók tolerálását a korabeli társadalmakban.¹⁶ Mint rámutat, az itáliai városállamok költségvetésében a zsidókra kivetett adókból és kényszerkölcsönökből származó kormányzati bevételek messze nem olyan mértékűek, hogy gazdasági szükségszerűségről kelljen beszélni.

13 *Canons on Jews. Fourth Lateran Council, 1215* [2016.04.26.] In:

<http://history.hanover.edu/courses/excerpts/344latj.html>

14 RICHARD, Jeffrey: *Sex, Dissidence and Damnation. Minority Groups in the Middle Ages*. Routledge, London, 1994, p. 129.

15 Ibidem.

16 BONFIL, Robert: *Jewish Life in Renaissance Italy*. University of California Press, Berkley, 1994, pp. 44-50

Budai Miklós, MA

Integráció és szegregáció között: Velence zsidó közössége a XVI-XVII. században: III. Államérdek, idegenellenesség és szegregációs gyakorlat Velencében

Between Intergration and Segregation: The Jewish Community of Venice in the 16th – 17th Centuries: III. State Interests, Xenophobia and Segregational Practice in Venice

Fontos itt megjegyezni, hogy ebben a paradigmában a szegények és a szegénység „kezelésére” használt a zsidók egyaránt alacsonyabb rendűek a paradigmát diktáló magasabb társadalmi osztályok szemében, két alacsonyabb rendű fél találkozik a magasabb rendű szándékából.¹⁷ E magasabb osztályoknak bizonyos értelemben szükségük van a szegényekre, mert lehet gyámolítani őket, az alamizsnálkodás irgalmas cselekedete szükséges lehet a lelki üdvösség elnyeréséhez, ám ők maguk inkább elzárkóznak tőlük, nem érintkeznek velük közvetlenül. Ebben a Bonfil által találón „spiritual economy”-nak nevezett rendszerben a zsidó vagy épp a prostituált szegregálása lényegében a rendszer belső erkölcsi-logikai ellentmondásának a fizikai manifesztálódása, illetve feloldási kísérlete: legyenek is közöttünk, meg ne is.

17 BONFIL, Roberto [sic]: *Società cristiana e società ebraica nell'Italia medievale e rinascimentale: riflessioni sul significato e sui limiti di una convergenza*. In: LUZZATI, M. – OLIVARI, M. – VERONESE, A. (a cura di): *Ebrei e cristiani nell'Italia medievale e moderna: conversioni, scambi, contrasti*. Carucci, Roma, 1988, p. 251.